

LBRIS

We know
books

NICOLAE IORGA

**O viață de om -
așa cum a fost
Copilărie și tinerețe (I)**

Cartea Românească
EDUCAȚIONAL

SUMAR

I. Orizonturi moștenite	5
II. Cea dintâi învățătură	12
III. Cel dintâi mediu: orașul	23
IV. Primii ani de școală	29
V. Atingerea cu viața din afară	40
VI. Liceul	50
VII. Adolescența	72
VIII. Idei și lecturi	105
IX. Universitatea de acasă	118
X. După licență	147
XI. Trei ani de străinătate	159
XII. Întâii ani de profesorat	206

I. Orizonturi moștenite

A scrie o autobiografie – și m-am gândit deseori la aceasta – mi-a părut, până la urmă, un lucru jenant și impiu. Cu ce drept amesteci oameni pe care i-ai prins printr-o singură latură, într-un anume moment și a căror amintire, în legătură cu atâtea altele, a putut fi deformată de timp? Oameni care n-au avut o viață publică și care nu sunt deci datori ca în fiecare clipă să stea cu înfățișarea, cu gândul, cu fapta lor înaintea acelei opinii publice care știe așa de puțin totdeauna și judecă așa de mult și așa de tăios, creând ea, alături de omul care a fost, unul care corespunde neștiinței și adesea invidiei și răutății sale? Dacă vorbești de oamenii încă vii – și ce repede ne trecem ca niște umbre triste pe ecranul veșniciei! – atingi lucruri care-i dor – și de ce ai adăugat la durerile pe care trebuie să le cauzezi alte dureri pe care nu ți le cere nicio datorie, nu le pretinde măcar un interes care să se poată mărturisi. Atingi și lucruri bune din viața lor, al căror farmec dispare îndată ce-l află și alții. Oricum, ei ar avea un drept să te oprească. Ei, străinii. Dar ce să spun de aceia de la care vin și de aceia care au stat lângă mine, au trăit cu mine, de aceia care au plecat de la mine? Față de oricine te-a iubit datorești cea mai desăvârșită discreție: acestea sunt lucruri care nu se scot în piață.

Că altfel era odinioară, aceasta se datorește unei naivități pe care noi n-o mai avem, unei simplități de viață tipică și unei apucături de spirit care tipiza și locurile deosebite așa încât o viață de om se deosebea de alta numai prin nume, date și câteva anecdote, fără a te cufunda până în adâncul care simte, pe care-l doare. Iar, dacă e vorba de morți, de aceia care nu se pot apăra și pe care, cum sunt oamenii, nu-i nimeni care să-i poată apăra, apoi cu câtă precauțiune, pioasă și față de cei mai răi dintre cei răi, trebuie să te apropii de o viață pe care, cum de obicei se ascunde de fiecare o parte din el însuși, care, fiind cea mai smerită, poate să fie și cea mai bună, nu este deloc sigur că i-ai înțeles în adevăr. Și, de fapt, oare în fundul nostru al tuturor nu este același om bun, făptură a puterilor pe care, oricum le-am numi, noi tot nu le pricepem, care zace uneori, din vina lui și mai ales a atâtor altora, necunoscut până la

moarte și care s-ar fi putut ghici doar, o clipă care nu se întoarce, clipă nepăzită, printr-un zâmbet sau printr-o lacrimă?

Dar de tine poți vorbi, de tine într-o anume privință. Te cunoști prea bine ca să te poți lăuda prea mult. Ai atâta milă de tine ca să nu te înfățișezi mai rău de cum ești. Împrejurări ca ale altora, de ce le-ai mărturisi? Împrejurări ca ale nimănui, ele sunt adesea în domeniile unde nimeni n-are voie să se uite. De ce ne-am scoate în vitrină fericirile, care și câte au fost, de ce ne-am striga în piața cască-gurilor sfintele noastre dureri?

Dacă ai văzut fapte istorice, ai obligația să le păstreze în forma în care și s-au înfățișat ție. A scrie istoria e o datorie pentru omenire, a o adăuga cu ce ai aflat e o obligație pentru fiecare, rămânând ca aceia care pot scrie să adune ce au aflat de la cine poate numai vorbi. Dar mai e ceva care, pentru un anume fel de om, poate, trebuie să iasă la iveală. Anume felul cum, din ce a văzut, din ce a citit, din ce s-a prelucrat în el însuși, pe căi misterioase a alcătuit ființa lui morală. Mai ales dacă aceasta a tăiat brazde și a lăsat urme, chiar dacă acelea mai curând sau mai târziu se acoperă ca valurile pe fața Mării.

E, în acest caz, o istorie de idei, și ideile merită a fi știute, în originea și dezvoltarea lor.

În ce putem, în ce facem e atâta care vine din ce ne înconjură. Și cel mai mândru, mai sigur de sine, prostul care este îngâmfat ori pretențiosul de genialitate care crede că toate pleacă de la el încă nu-și poate ascunde sau dacă i se pune în față n-ar cuteza să tăgăduiască tot ceea ce îi vine de la atâți oameni ca dânsul, mulți tocmai cât dânsul și unii mai mari decât dânsul, care i-au stat împrejur, de la acea vastă umanitate risipită pretutindeni, acel eter uman umplând toate spațiile în care oricine își lasă partea, fie ea și cât de mică.

Dar atât n-ajunge pentru a înțelege tot ce avem în noi străin. „Străin” e un fel de a vorbi și nu cel mai bun, căci niciun om nu e străin cu totul de tine și nici tu nu poți fi străin de nimeni, nici de acela, pe care, din vina lui sau și din vina ta, ajungi pentru câțva timp – cine ar putea spune pentru totdeauna? – a-l disprețui ori a-l urâta mai mult. Mai trebuie ceva, așa de puternic și așa de plin de mister, care e omul de înaintea ta, omul de la care vii și care, prin figuri pe care le-ai văzut, prin altele care n-au trecut niciodată înaintea ta, se afundă în adâncul vremilor

până se pierde în nesfârșirea lor: părinții, moșii, strămoșii, viața pe care ai fost chemat să o duci mai departe.

De la ei vine ceva mai scump decât toate moștenirile materiale, mai greu de purtat decât toate sarcinile, ceva care adesea trebuie înfruntat cu mai mult curaj desperat decât toate pericolele: felul lor de a fi, transmis, corectat, sintetizat cu mii și mii de experiențe, care ajunge până la tine, omul de azi. Ceva care abia pot să-l înfrânezi, dar să-l suprimi cu totul nu, căci *morții nu se dau morți*. Ceva care în ceasurile în care nu e nimeni viu care să-ți stea alături dă puterile pe care le păstrează partea aceea singură care continuă viața lor, ca s-o păstreze măcar cum a fost, dar și s-o înalțe și, pentru păcatele lor, s-o ispășească.

Ei, înaintașii, dau aplecări, întorsături de spirit, îndemnuri și *putințe de fapte*.

I-am simțit totdeauna în mine și cu mine, și, dacă am făcut și vreun lucru bun, lor li l-am închinat în partea care lor le revine, întocmai așa cum plugarul antic depunea o parte din rodul câmpului sau al turmei înaintea icoanei zeului. Căci și ei, antecesorii, sunt zei, zeii noștri ocrotitori pe căi pe care conștiința noastră trebuie să le aleagă, căci ele vin de la mulți din ei și sunt așa de deosebite adesea cum ei au fost deosebiți.

Am învățat multe lucruri pentru care nu eu mi-am ostenit mintea. Am ajuns a înțelege și a vorbi ușor limbi pentru că ei le-au vorbit, am găsit în mine, pentru idei, un fir înnodat de dânsii, pe care n-aveam decât să-l duc înainte. Simțiri izbucneau la anume momente în mine pe care ei le plătiseră prin suferințe pe care nu le-aș fi putut bănuii altfel. M-am oprit ca înaintea unor lucruri familiare în fața unor realități care erau ale mele, pentru că ei le trăiseră.

Am fost născut cu orizonturi depărtate în spațiu și în timp, cu prevestiri de străinătăți din fundul lumii și cu viziunile unui trecut din adâncul vremilor.

După mamă, eram și din acel Bizanț nou pe care, când îl batjocorim, îi zicem Fanar, dar care e tot vechiul Bizanț, cu mai multă apăsare și suferință. Arghiropolii au fost mari Dragomani ai Porții și la 1818 au trecut dreptul lor la Domnia Moldovei și a Țării-Românești celor patru familii cu mai multe drepturi în schimbul unei pensiuni care i-a dus, cu toată această glorie efemeră a întregului grup de familii vechi sau adoptate prin

înrudire de cele vechi, în tragedia grecească de la 1821. Fiul unuia dintre dâșii a trecut în Rusia, și odrasla lui, Ioan, crescut în școala militară împărătească, a intrat ca tânăr ofițer în Moscova la 1828. *Aici* a rămas, luând în căsătorie o Româncă și întemeind o familie care, prin vicisitudinile curioase ale soartei, a ajuns să se cufunde și să rămâie în viața satelor. Căci fiul din a treia căsătorie cu o săteancă de pe restul lui de moșie de la Cucii Romanului al lui Gheorghe Arghiropol, micuțul meu bunic roșu la păr, cocoșat dintr-un accident de copilărie, voluntar și dușman al lumii care nu prețuia pe cel fără cultură mai înaltă și fără talente, e azi un bun gospodar îmbrăcat moldovenește, un boier bizantin cu suman și ițari pe pământul pe care singur ca un adevărat cuc se stinsese la peste șaptezeci de ani, noaptea, de oprirea inimii obosite, cel ce mai dăduse călare o raită prin locurile care odată până în fundul zării fuseseră ale lui și era acum numai un răzeș sărac.

De la dânsul și de la ai lui îmi vine ce e mai *istoric* în ființa mea. Prin ei înțeleg istoria așa cum aș fi văzut-o, simțindu-mă tovarăș, rudă, prieten, uneori complice cu toți aceia a căror viață o scriu. Din cauza lor am intrat în viața politică, deși târziu, așa cum intru într-o odaie cunoscută, fără trufie și fără sfială. Li mulțumesc că în sufletul meu nu e nimic de parvenit, că mă uit drept în fața oricui, că sunt gata să arunc totul pentru un scrupul de onoare, că nu îndur ofensa de la nimeni, că ea mă face să sânger și-mi cere s-o plătesc. Lor, Arghiropolilor constantinopolitani, a căror spiță merge până la împăratul din veacul al XII-lea, ceea ce făcea pe micul moșier de la Cuci să-și boteze copiii: Constantin, Manuil și Zoe.

Ioan Arghiropol luase pe o Miclescu, de la Bogdana din Tutova. Vechi neam ale cărui origini se pot urmări până la 1600, neam care a dat boieri de Sfat domnesc și Mitropoliți, ca Sofronie, unchiului Gheorghe, și Calinic. „Iăca”, bunica mamei mele, aceea care în parte a crescut-o, era din boierimea cea mai înrădăcinată a țării.

De la dâșii, și de la alții veniți la mine prin mama mamei mele, am acea simțire pentru tot ce se leagă de acest pământ, făcând din scrisul meu, în fiecare clipă când ating acest trecut, un omagiu lor și în același timp o recunoaștere a tot ceea ce mă leagă de iubita mie istorie a Moldovei noastre.

Gheorghe Arghiropol a luat în căsătorie pe fata frumoasă, fină, șubredă de sănătate, căci alignia cu piciorul, a marelui

vornic Iordachi Drăghici, luptătorul pentru drepturile micii boierimi moldovene la 1822, promotorul, cu cumnatul său de origine munteană, Bucșănescu, al constituției de la 1822.

Împotriva unor calomnii de furioasă ură politică, care căutau să scadă pe „ciocoiul democrat”, făcând dintr-însul nu știu ce plămădeală de armean și evreu din Focșani – și cum oare pe acele vremuri putea ajunge cineva în fruntea boierimii celei mai vechi, cum l-ar fi recunoscut public ca ramură înstrăinată din neamul lor Filipeștii munteni? –, Iordachi, ban, spătar, vornic, sfetnic al domnului pământean Ioan Sandu Sturza, venea din apriga boierime munteană, între care Filipeștii lui au fost cei mai neastâmpărați și mai dârji.

De la aceștia simt în mine porniri de luptă pe care întotdeauna le regret: de la acești făcători și răsturnători de domni, totdeauna sinceri și fără nici un interes. Dar de la ei mai am și alte însușiri pe care nu le-am câștigat prin munca mea.

Iordachi Drăghici a luat în căsătorie pe Maria Nacu. Dar Năculeștii, dintre care unul, colonel al lui Gheorghe Ștefan cel pribeag la Stettin în Pomerania, Teodor-Toderașco, fost vornic de Câmpulung, a fost și sol la Ludovic al XIV-lea pentru Domnul său, sărac și singur, vin, pe moșia lor de lângă Podul Iloaiei, Lunganii, din Costea Viteazul, boier al lui Alexandru cel Bun, maramurășean din ai descălecării.

Și cum să nu fiu „romantic”, precum mi se aruncă în față cu o brutalitate de rânduș, de cine știe ce abia inițiat în istorie, care e o artă, cum să nu fiu astfel atunci când trece sub condeiul meu acea istorie a vechii Moldove, în care neamul meu se suie așa de sus pentru ca, și prin Arghiropoli, continuatori prin căsătorie ai Mavrocordaților, iar aceștia prin femei, mlădiță a însuși lui Alexandru cel Bun, să simt în mine zvâcniri a căror origine mă sfiesc să o spun?

Dar Drăghiceștii au scris, și Elena, mama mamei, a tradus *Adolphe* al lui Benjamin Constant și altă literatură franceză, cu care din nenorocire s-au învelit mai târziu gavanoasele acasă la noi.

Și astfel nu scriu din ambiție – adesea-mi ascund cărțile și nu-mi place a vorbi de ele –, ci din impulsul cu neputință de înlăturat al tradiției, care vine de la această femeie, moartă tânără, după despărțirea, voită de ea, de un soț care nu-i înțelegea nevoile de o viață culturală, cu dus la teatru, cu lecturi, cu luxul cuvenit „unei fete de Vornic Mare” – și soțul răspundea, spune

actul divorțului: „Și față de Domn să fie, soț îi sunt și trebuie să mă asculte”.

Vin, în acest domeniu întreg despre partea mamei, care a moștenit iubirea nesfârșită a cititului prin care, la nouăzeci și doi de ani, când ochii se trudesca a prinde două slove, își mângâie adâncă bătrânețe lipsită aproape cu totul de dumnezeiescul dar al auzului și care, cu o creștere de pension polono-francez și un singur drum împreună cu tatăl meu bolnav la Töplitz, în Boemia, s-a încumetat a traduce și din nuvelele lui Alfred de Musset.

Neamul Iorguleștilor, și el acoperit de injurii, care pesemne ni se cuvin din neam în neam, acești „bulgari” ai calomniatorului Sion de pe la 1850, au un început pe care-l arată icoana de argint păstrată azi de fiul meu Mircea și documentul distrus de ocupația germană din casa mea de la Văleni. Oameni din Pind, de la Adriatică, și-au trimis pe la 1760 odrasla în Botoșani, ca negustor, numele românesc, din Gheorghe, arătând din ce neam se țin, iar porecla de Galeongiul, marinăruș al flotei imperiale turcești, dovedește calitatea de ostași liberi, nu raiale ca grecii de pe continent și slavii.

Răsăritul, cu soarele lui cald, cu albastra lui mare, cu dumbrăvile lui de portocali, cu zâmbetul Adriaticii și cu munții unde s-a născut mitologia elenică, prin această ereditate sunt deci așa de adânci ai mei și, cum soarta a făcut ca din darul grațios al regelui Albaniei să-mi am moșioara mea la Santi Quaranta în față cu vechea Corciră, picioarele-mi vor atinge poate un pământ cunoscut strămoșilor.

Neamul Iorga a ajuns adânc înrădăcinat în Botoșani, Manolachi Iorga sau Gheorghiu, a cărui casă de bogat comerciant o are azi d-na Saint-Georges și în care nu o dată am simțit alunecând prietenește umbrele alor mei, a fost efort al negustorilor pământeni și – ciudată potrivire –, acestui „cinstit bătrân”, spune actul constituțional al orașului, i s-a încredințat păstrarea Arhivelor botoșănene. Fiul lui, Costachi, care avea și un frate, Iancu, de o tristă viață, dar om nesfârșit de bun, acest Costachi, avocat, cu studii făcute, se pare, la Viena, a fost tatăl a mulți fii și fete, dintre care unul, moștenind avocația săracă, iar nu îmbogățitorul negoț, a fost Nicu Iorga, tatăl meu.

Ai Galeongiului au fost buni gospodari, făcând ceva din nimic, și iubirea mea nesfârșită pentru orice unghi de pământ al meu, prietenia cu fiecare mugur și fiecare colț de iarbă, pati-

ma de a răscoli țarina, încântarea privirii florilor pe care nu mă îndur a le culege, de la dânșii vin, de la acești harnici și economi balcanici, care n-au iubit numai banul negoțului lor.

Dar Galeongiul a luat pe româncea Ecaterina din icoana de la 1770. Fiul lui a fost soțul Zoitei Costea și fiul Zoitei a luat pe Maria Bucur, din neamul brăniștean dintre Prut și Jijia.

Răzeși, urmași și reprezentanți, apărători ai tradiției. Și, când, împotriva scrântelii modelor și inovațiilor vane, ridic steagul unei culturi strecurate și limpezite prin sita deasă a cumineniei generațiilor, nu mă lupt eu, ci voi, Costești și București, oameni care n-ați știut decât drumul fără primejdie al experienței învățătoare și ați făcut cu gândul vostru smerit ce ați făcut și cu brațele, ducând mai departe prin adâncul codrilor drumul pe care l-a tăiat inițiativa celor dintâi strămoși.

II. Cea dintâi învățatură

Eu n-am învățat a citi și scrie: sunt lucruri care mi-au venit de la sine. Nu-mi aduc aminte de nici un ceas de pregătire „pedagogică” pentru a descoperi literele și a le îmbina în silabe, care pe urmă să-mi dea cuvântul. Poate de aceea nici cugetarea mea n-a plecat de la măruntele elemente prime ale unei desfaceri nenaturale, ca să ajungă apoi, târându-se, la ultimele rezultate. Toată această înceată alunecare spre înțeles obosește poate sufletele; în orice caz, nu-ți dă impresia, singura care îndeamnă și asigură, că ai cucerit ceva, de o cucerire tot așa de cutezătoare ca a primelor noțiuni de natură și de viață, cele dintâi străbateri dincolo de hotarele în care ai fost închis. M-am deprins astfel să încerc, să îndrăznesc și să risc. Desigur că e ceva din acest întâi pas făcut pe sama mea în toată acea însușire a limbilor străine pe care am făcut-o fără gramatică și fără dicționar, îndată ce școala m-a lăsat din ghearele ei, care prind orice aripă și omoară.

Oricum, eu n-am avut în mâni niciodată pentru însăși limba neamului meu sau pentru cea franceză, care nu-mi prezenta greutatea la cinci ani – și franceză de carte, cum se va vedea, nu mizerabila franceză de guvernantă! –, acele urâte cărți de învățat pe de rost care se cheamă abecedar și gramatică. Ci cartea mi-a stat înainte, cartea întreagă, cartea pe care un om o scrie pentru oameni, iar nu îngânarea cu glas subțire a învățătorului sistematic pentru copii, ceva cu glasul fals cu care se vorbește cânilor de manșon și pisicilor de cultuce¹.

De aici a ieșit un folos, pentru care nu pot fi îndestul de recunoscător cui n-a alergat după mine cu ultimele metode ale științei. Am prins de la început felul de a vorbi al minților formate, al sentimentelor care s-au încercat cu viața. De aici mi-a venit disprețul, dezgustul pentru tot ce e strâmbătură, nereală, artificialitate. Mi s-a spus că, în anii copilăriei dintâi încă, aveam groaza alintatului și gestul de netezire mă înspăimânta.

---

¹ La această vârstă, în balconul casei Frank din Botoșani am dovedit unei frumoase domnișoare, fiica farmacistului, că pot citi direct în românește un text francez.

Și, pe urmă, de ce sinceritate sau – una din două – calitate a trebuit să fie vorba bună ca să mă mângâie și să-mi placă! Pe răni nu se presară zahăr.

Românește am învățat din casa părintească, adică din casa mamei, așa cum se vorbea; limpede, frumos și mai ales puternic și colorat, fără amestecul ziarului, discursului și cărții de succes – deși umbla prin toate colțurile *Dorul inimii* – în casele boierești ale Moldovei de Sus. Dar, când a fost vorba de slova tipărită, cum s-a nimerit de am avut înaintea mea înseși *Letopisețele* de vechi și bun grai ale lui Mihail Kogălniceanu...

Ieșise atunci a doua ediție a acestor cronici ale Moldovei, data aceasta cu litere latine, căci pe cele chirilice a trebuit să le deprind pe urmă la școală, iar manuscriptul cu slovă veche mi-a fost o cucerire de mai târziu, de foarte târziu. Cu spiritul său format la pensionul polono-francez al domnișoarelor Wiwocki din Iași, nu mama era să cumpere aceste trei volume de format mare, în care se cuprindea altă poveste decât a literaturii curente, foarte mult căutată în societatea feminină a Botoșanilor. Dar umbla pe atunci din casă în casă, musafir cu vizite foarte lungi, aproape interminabile, dar bine primit totdeauna pentru frumosul său nume boieresc, pentru bunătatea sa nemărginită și marea plăcere de a fi de folos oricui, pentru infirmitatea sa fizică și simplitatea sa de spirit, un om între două vârste, întunecat la față, cu ochii mari și blânzi, mai totdeauna înfășurat într-o imensă blană – vara trebuie să fi fost la țară, la Vereștii lui –, cuconul Alecu Canănaș. Din vechi neam grecesc mutat la noi în secolul al XVIII-lea, rudă de aproape cu Callimachii, care au dat trei domni Moldovei și al căror Stănțești de origine era în marginea orașului, el, care purta povara cocoșei sale și, mare calculator din memorie, nu putea să lege ideile tot așa de bine ca oricare cifre, ducea darul cărților de la o familie la alta, – căci cred că și aiurea, nu numai în casa mamei, căreia îi făcea naive complimente, puțin cam întârziate, venea aducând acest prinos sufletesc.

Se crede că un copil nu poate să înțeleagă decât într-o biată formă topită, spălăcită, vulgarizată și trivializată povestea de vitejie și de cârmuire grea, de suferință lungă și de puțină bucurie amestecată în atâta amar, care alcătuieste istoria țării și a nației sale. Încercarea făcută, fără nici o intenție și nici un plan, cu mine, dovedește că nu e așa. E sigur că din foile cronicii pe care am citit-o după plac, când ici și când colo, n-am

tras nici o provizie de nume, nici o cantitate oarecare de date. Ceea ce se impunea minții mele, care se deschidea unor zări mai largi – și ce largi în timp și în spațiu erau acestea! – era întâmplarea, scena, și dintr-însa nu amănuntele, care pentru poveștile nescrise se înfig atât de adânc și trainic în memorie, ci impresia de total, senzația de viață. De viață trăită întocmai ca viața pe care o trăiam eu, dar aceea cu atâta zgomot și praf și sânge! Mă mutam pur și simplu în ea, în acea lume trăită cu un veac, cu două, cu mai multe în urmă. Din colțul odăiței cu tavanul jos și ferestrele mici de la cucoana Marghioala Vizdogașă eu priveam încăierările și luam parte la judecățile Divanurilor; din Scaunul lor pecetluit cu zimbrul, Vodă vorbea de ajungeau cuvintele până la mine. Nu eram părtaș, dar că eram și eu un martor, de aceasta nu mă puteam îndoii. De atunci, de când stătusem cu Dabija-Vodă cel care nu bea decât din oala de lut, cu Alexandru Iliăș, care nu știa românește, dar era așa de bun, cu Duca bogatul, ale cărui pietre scoase din rinichi le-am privit de atâtea ori, cu Dimitrie Cantemir, prins, cu muscalii lui cu tot, în cursa de la Stănilești, am căpătat puțința de a trăi aiurea, oricând și oriunde, cu aceeași realitate ca și aceea de la care plecasem și la care, bogat de amintiri ciudate și rare, trebuia să mă întorc. Nu m-am făcut istoric nici din cărți, nici de la profesori, nici prin metodele seminariilor; eram așa de când îmi aduc aminte și poate din ceea ce au lăsat în mine alții care pe vremea lor au văzut larg istoria terii, și au și făcut-o.

Tot prin blajinul bătrân, în veșnică rătăcire, cu „menajera” lui Mărgărinta, țiganca așa de asemenea cu dânsul, de să juri că-i era fată – și cred că puteai jura –, am căpătat cărticica galbenă, frumos tipărită la Socec, în care, fără a-și pune numele, același Kogălniceanu, din nou introductorul meu în trecutul Moldovei noastre, pusese cu câteva pagini de caldă înfierare zvâcnită din sufletul lui cel mare, povestea răpirii Bucovinei. Un colț din această Bucovină l-am găsit și eu cândva, mergând cu mama și fratele pentru nu știu ce rugăciune sau mulțumită de îndurare, la Sfântul Ioan de la Suceava, negru și lucios de mir în racla lui de argint și aud încă în urechi adâncile răsunete ale străvechiului pod de lemn acoperit prin care ajungea cineva în orașul domnesc, a cărui sfântă taină nimeni nu venea să mi-o spuie. Dar simțul pentru o bucată de țară pierdută, pentru un Domn omorât așa cum zicea Kogălniceanu, pentru o mare

nedreptate pe care a suferit-o neamul meu de la oameni lacomi și răi, acesta pătrundea în mine prin citirea, ușurată de un atât de frumos tipar, a foilor în care se făcea și socoteala banilor cu care se câștigase de nemți îngăduința grecilor care trebuiau să tacă. Am avut astfel, fără să știu ce va trebui să fac cândva cu dânsa și noțiunea materiei istorice imediate, a cunoștinței directe.

Dar cartea care mă aștepta și mă ispitea, care mi se îmbia în fiecare clipă era alta: cea franceză.

Tatăl meu, avocat al librarului ieșean Petrini, care lichidase, fusese plătit pentru serviciile sale cu unele din obiectele unui magazin unde se vindeau și acele lucruri de artă, care multă vreme au rămas pe rafturile etajerelor noastre și din care, câte unul și astăzi se află la mine, dar și cu cărți. Frumoase cărți franceze din editura Calmann Lévy, având flori în relief pe legătura lor multicoloră. Nimeni nu făcuse o alegere; veniseră în bloc, și astfel stăteau înaintea mea, bucuros de atâta viață ce se cuprindea într-însele și răsărea în fața mea cu același vechi și depărtat adevăr ca și isprăvile moldovenilor din alte timpuri.

Pot face lista lor și acuma, deși a trecut de atunci atâta vreme, o jumătate de veac și încă mai mult. Cu puțină efortare le cunosc și culoarea legăturii acestor cărți de mult vândute în lipsa mea la școală. Unde n-am mers eu cu dânsela, păreții de vălătuci ai umilei căsuțe pierind ca o perdea de fum la cel dintâi avânt al imaginației trezite! Cu un călător englez m-am dus în India și m-am așezat în răcoarea vilelor ascunse în tamarini, pe când servitori arămii se aplecau adânc înaintea senioriei mele. Cu o călăuză care cunoștea Antilele spaniole m-am plimbat în palanchin pe străzile Havanei, uneori stropite cu sânge, strigând și eu ca și creolii cu care făcusem cunoștință: *A la derecha, a la izquierda*¹, cele dintâi cuvinte spaniolești care mi-au sunat în ureche. George Sand, frumoasa doamnă cu ochii mari și părul negru încrețit pe tâmpile, m-a dus în Veneția lui Orto Soranzo și am netezit și eu, ca și iubitul Giovannei, ogarul cel alb al patricianului, dar uneori tot cu dânsa, în *Simon*, am intrat în satele din bogatul Berri al nașterii sale. Alsacia cu evreii ei superstițioși – ce frică-mi era, și de aceea reciteam pasajul – m-a făcut să mă înfior de strigătul la spate care anunță, cum spune Daniel Stern, moartea apropiată și de fantomele albe în

---

¹ „La dreapta, la stânga”.